

ÉREMVERÉS, ÉREMLELETEK ÉS PÉNZTÖRTÉNETI FOLYAMATOK A TATÁRJÁRÁS IDEJÉN

Gondolatok egy új éremkatalógus kapcsán¹

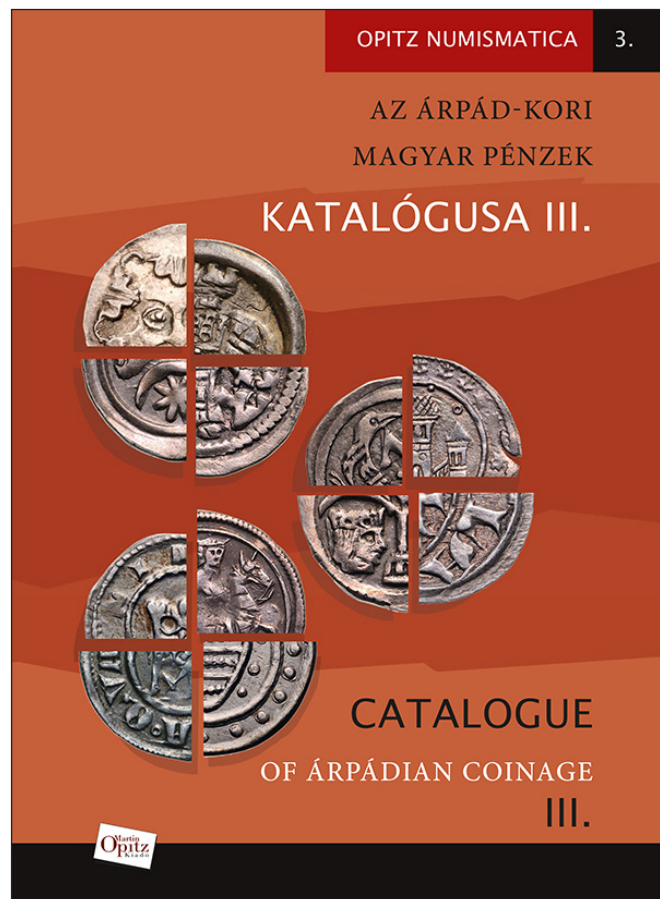
LASZLOVSZKY JÓZSEF²

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 4. szám, pp. 48–56.

A közelmúltban jelent meg az Árpád-kori magyar pénzek új katalógusának harmadik kötete (TÓTH & KISS 2020; 1. kép), amely magába foglalja szinte az egész 13. századot (II. András uralkodásától) egészen a 14. század elejétől induló Anjou-korig (Ottó pénzveréséig). A sorozat utolsó kötete jelentős eredmény a korszak numizmatikai kutatásában, de számos vonatkozása miatt túlmutat azon is.

A korábbi köteteknek megfelelően a gazdagon illusztrált publikáció mind fotón mind pedig rajzban megjeleníti az összes verettípust, és azok változatait (TÓTH, KISS & FEKETE 2018; TÓTH & KISS 2018). A munka azonban több, mint egy éremkatalógus, mivel a kötet rövid bevezetésében egyesíti a pénztörténet és az éremtörténet (*Geldgeschichte – Münzgeschichte*) szempontrendszerét. Vagyis az egyes verettípusok mögött megjeleníti azokat pénzverési, pénzügyigazgatási és gazdasági kérdéseket is, amelyek az egyes éremtípusok folyamatos változása mellett a legjelentősebb folyamatokra mutatnak rá. A 13. század vonatkozásában elég, ha csak arra gondolunk, hogy a korszak egyik legjelentősebb pénzügyi reformkísérlete is erre az időszakra tehető, amelyről a kötet előszavában Zsoldos Attila megállapítja, hogy II. András „nem átalotta merész újításait a valóságnak megfelelően »új intézkedések«-nek (vagy »berendezkedés«-nek: *nove institutiones*) nevezni”, amelyekről azonban kiderültek, hogy nem hozták meg a várt eredményt, ugyanúgy, ahogy azok az átfogó változások sem, amelyek fiának, IV. Bélának uralkodását jellemezték a tatárjárást megelőző időszakban. Természetesen mindezek nyomot hagytak a korszak éremverésében és pénzhasználatában is. De ezeknél sokkal nagyobb hatású és nagyobb területeken megfigyelhető folyamatok is lejátszódtak ezekben az évtizedekben a korszak gazdaság- és pénztörténetében.

Az egész kontinensen jelentkezett az általános ezüsthőség, ami újabb és újabb ezüsbányák felfedezésére és kiaknázására sarkallta az uralkodókat és a földbirtokosokat Európa-szerte. A külföldi veretek széleskörű

1. kép. Tóth Cs. & Kiss J. G. (2020).
Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa III.
Budapest: Martin Opitz, 2020.

272 p.
ISBN 9789639987715

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült, *A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései* című kutatási program keretében (Projekt azonosító: K 128880).

² Central European University, Department of Medieval Studies. E-mail: laszlovj@ceu.edu

elterjedése, a pénzrontás hatásának következményei ugyanúgy ennek a komplex hatásmechanizmusnak a részei, mint a kincsleletek felbukkanása, amely nemcsak a korszak pénztörténeti változásainak régészeti lenyomata, hanem az országot megrázó, évszázadokra hatást gyakorló eseményeknek is, elsősorban a tatárjárásnak.

Az ilyen éremkatalógusok egyik legfontosabb feladata, hogy pontosan meghatározza, melyik veret melyik uralkodóhoz kapcsolható, és ha lehetséges, még az uralkodási időszakon belül is pontosabb kormeghatározást tegyen lehetővé. Ez utóbbi különösen nehéz feladat, hiszen a korszak pénzein nincsen évszám, de sok esetben még az uralkodóhoz kötés sem egyszerű feladat. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy az Árpád-korban négy Béla nevű király volt, és az úgynevezett Anonymus-kérdés kapcsán is évszázados vita kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, hogy melyik Béla nevű uralkodó idejéhez köthető az általa írt, fontos történeti munka. Ugyanígy vannak olyan érmek, amelyek Béla nevét viselik, de vitatott, hogy melyik királyról van szó. Érdekes módon, ahogy a *Gesta Hungarorum* kapcsán is viszonylag hamar kizárta a kutatás az első és a második ilyen nevű uralkodót, ugyanígy a vitatott érmek esetében is III. és IV. Béla király merült fel megoldásaként még a közelmúltban is. Ebbe a régóta húzódozó vitába az egyes veretek keltezése kapcsán vontak be például a tatárjárás kori kincsleleteket Körmendi Tamás, aki történészként és egyben régészként is vizsgálta a problémát (KÖRMENDI 2011, 2012). Így a korábban elfogadott III. Béla idejére keltezés helyett IV. Béla mellett érvelt, és ugyanez a folyamat játszódott le egyes felirat nélküli veretek kormeghatározása kapcsán is. Ugyanakkor továbbra is vannak olyan kutatók, akik a III. Béla idejére keltekezést tekintik irányadónak. Az átkelkezés következményei túlmutatnak azon, hogy egyes veretek korát most másképp határozzuk meg, mivel a kapcsolódó érmeképek is átkelkezésre kerültek, és ezeknek fontos hatása van más történeti kérdések, például a magyar címer egyes elemeinek története szempontjából. Mindezekre a vonatkozásokra világosan rámutatott Körmendi (2011), de az átkelkezésnek, mint azt ennek a cikknek egy későbbi részében látni fogjuk, további következményei is vannak.

Visszatérve a cikk elején említett új kötethez, ha csak az éremkatalógus szempontjából fontos elemeket vesszük sorba, akkor is érdekes új szempontok említhetőek a tatárjárás kapcsán. Nem csak a korszak pénzverő helyeinek szempontjából érdekes új eredmény az a feltárás, amely a visegrádi Sibrik dombon mutatta ki a pénzverés bizonyítékait. Az itt talált, és az új kötetben is röviden bemutatott leletek (TÓTH & KISS 2020, 18) valamivel részletesebb közlése is rendelkezésünkre áll már (BUZÁS et al. 2017), és ez alapján joggal gondolhatjuk azt, hogy IV. Bélának még mint ifjabb királynak volt ez pénzverőhelye. Ez megerősíti azt az elképzelést, hogy még trónra lépése előtt központként használta a korábbi ispáni várat. Ennek pedig fontos szerepe van abból a szempontból, hogy IV. Béla királyként miért választotta Visegrádot az egyik fontos várfejlesztési helyszínévé, és hogyan lett a település dunai védőrendszerének egyik legfontosabb eleme (LASZLOVSZKY 2021). Vagyis itt egy pénzverési információ jelenik meg fontos érveként az ország újjáépítésének pontosabb megértéséhez.

Ilyen módon a korszakon belül is külön figyelmet érdemel a tatárjárás hatásának elemzése, amely nemcsak történeti szempontból fordulópont, hanem mind a kutatástörténet, mind a módszertani kérdések vonatkozásában kiemelkedő fontosságú téma, amit érdemes itt áttekinteni. A korszak érmeinek kutatásában hosszú időn keresztül az egyes veretek és érmetípusok vizsgálata sok tekintetben elszakadt a régészeti jelenségek vizsgálatától, amelyek között ezek az érmek felszínre kerülnek. Természetesen a hazai éremgyűjtés kezdeteitől kezdve kerültek be a gyűjteményekbe ebből a korszakból származó veretek, de a 19. század óta nagyságrendekkel megnőtt az ismert érmek száma, amelyek új leletként kerültek felszínre. Mivel a korszak érem- és kincsleleteinek döntő többségét nem régészeti ásatáson tárták fel, hanem véletlenül találták meg őket, a leletkörülményekre vonatkozó adataink legtöbbször hiányosak voltak. Ehhez kapcsolódott egy olyan gyakorlat is, ahol a törvényi szabályozás megengedte, sőt előírta a leletek szétszétét a találó, a terület tulajdonosa, illetve a kincstár között. Másrészt, mivel az alapvető szempont nem az éremlelet egyben tartása volt, hanem a különféle érmetípusok minél teljesebb megjelenítése az egyes kiemelt gyűjteményekben, a múzeumi vagy egyetemi éremgyűjtemények között is szétszétódtak az egyes kincsleletek darabjai. Ez mindenképpen hátráltatta, sőt bizonyos értelemben még ma is hátráltatja az éremkincsleletek tudományos feldolgozását, egységes kincsként kezelésüket (VISKY 1982, 128; GYÖNGYÖSSY 2016,

10–42). A numizmatika módszertanának átalakulása, a tipológiai módszer mellett az éremleletek keltező erejének egyre erősebb felismerése és alkalmazása is hozzájárult ahhoz, hogy ez a szétszakítottság idővel kezdett eltűnni. Először a honfoglaláskori temetők, majd pedig az Árpád-kori, templomkörüli temetkezések esetében vált döntő fontosságúvá az egyes sírokban talált érmek meghatározása és keltező értékük vizsgálata. Ugyanakkor az egyre nagyobb számban előkerülő „kincsleletek”, amelyek valójában többféle típust is képviselnek, csak valamivel később kerültek a régészeti érdeklődés homlokterébe. Először ugyancsak keltező értékük miatt, még ha áttételes módon is. Ebben a vonatkozásban különösen érdekes a tatárjárás kori kincsleletek kutatástörténete, hiszen egy olyan számú és jelentőségű leletcsoportról van szó, ami szinte egyedülálló a magyar régészetben. A leletek számát legfeljebb a törökkori kincshorizontokkal lehet összehasonlítani, amelyek például a mohácsi csata időszakához, a tizenöt éves háborúhoz, vagy a mezőkeresztesi csatához kapcsolódnak. Az éremleletek területi elterjedését tekintve viszont a tatárjárás kori kincshorizont még ezeknél is sokkal nagyobb részét érintette a középkori magyar királyságnak. Így mindenképpen érdemes ezen leletek komplex vizsgálata és újraértelmezése kapcsán röviden összefoglalni azokat a szempontokat és tudományos kérdésvetéseket, amelyek az egyes éremtípusok, az éremverés fejlődésének, a korabeli pénzhasználat vizsgálatának és az éremkincsek tanulmányozásának egymásra hatását mutatja.

Az érmek típusainak első meghatározását követően viszonylag sok idő telt el, amíg az első nagy pénztörténeti feldolgozás megszületett. Hóman Bálint hatalmas munkája (1916) ma is megkerülhetetlen tudományos összefoglalás, amelyet hosszú ideig nem követett hasonló vállalkozás, vagy olyan vizsgálat, amely más szempontokból világította volna meg a korabeli pénzhasználat kérdését. Az éremleletek, kincsleletek növekvő száma azonban felvetette a régészeti értelmezés számos problémáját, és ezért a numizmatika mellett ez a tudományág is elkezdett foglalkozni ezzel a speciális leletcsoporttal. Az Árpád-kori kincsleletek első komplex régészeti feldolgozását Parádi Nándor végezte el, aki alapvetően a korszak kerámia anyagának nehezen keltezhető darabjaihoz keresett biztos fogódzópontot (1963). A nemzetközi gyakorlatban bevett módszertanhoz és megközelítéshez hasonlóan (például az osztrák anyag összefoglalása, ld. STEININGER 1963) elkészítette a középkori és koraujkori éremmel keltezett edények katalógusát. Ezek valójában mind olyan kincsleletek, ahol edényben rejtették el az érmekeket, és így a záróveret viszonylag pontos adatot szolgáltat az egyébként nehezen, vagy csak tág időhatárokkal keltezhető kerámia használati korára. Ugyanakkor Parádi már ebben a tanulmányában is felvetett olyan kérdéseket, amelyek nem csupán a keltezésre vonatkoznak, hanem például az előkerülési helyek térbeli elterjedésére, vagy az egyes korszakokból feltűnően nagy számban előkerülő leletek történeti értelmezésére is. Ezt követően logikus következő kutatási feladat volt a szintén Parádi Nándor által elvégzett munka, amely során az érmek keltező értékét nem az edények kormeghatározásában aknáztta ki, hanem az ékszerek esetében végezte el ugyanezt (1975). Anyaggyűjtését azokra a leletekre fókuszálta, ahol érmek és ékszerek (valamint más értékes tárgyak, pl. hegyikristályok vagy tört ezüstnek meghatározható darabok) együttesen kerültek elő. Ma már világosan látjuk, hogy ez a két alapvetően fontos katalógizáló munka, kiegészítve azokkal a leletekkel, ahol csak érmek kerültek felszínre, de nem kerámia edénybe elrejtve, egy olyan kulcsfontosságú kincshorizontot rajzolt ki, amely kiemelkedő jelentőséggel bír a tatárjárás korának folyamataiban, az időszak gazdaság- és társadalomtörténetének megértésében (TÓTH 2007). Ugyanakkor Parádi munkájának, különösen az érmekhez kapcsolódó új keltezéseknél komoly következményei voltak például egyes ékszertípusok használatának, „divatjának” meghatározásában, az időbeli keretek felvázolásában. Például évtizedeken keresztül tartotta magát az az elképzelés, hogy az S-végű hajkarikák divatja leginkább a korai Árpád-korban fogható meg, és alapvetően „kimentek a divatból” a 13. századra. A Parádi-féle anyaggyűjtés egyértelműen megmutatta, hogy ez nincs így, és a korábbi hipotézis sokkal inkább a temetőkben a sírokba helyezett tárgyakból, eltemetett viseleti elemekből és ékszerekből, semmint a hajkarikák valódi használatából levont következtetés volt. Vagyis a sírleletek alapvetően más kronológiai viszonyokat mutatnak, mint a kincsleletek. A Parádi Nándor által bemutatott kincsleletek és az új kronológia ugyanakkor csak egy idő után vezetett el oda, hogy az ékszerhasználat, az „ékszerdivat” vonatkozásában is levonták ezeket a következtetéseket (KULCSÁR 1992). A hétköznapi használatról pedig a telepfeltárások fémleletei adhattak volna képet, de jól ismert jelenség, hogy a fémleletek és különösen az ékszerek inkább kivételesen kerülnek csak elő a telepjelenségekből.

Parádi Nándor publikációjával szinte azonos időben a numizmatikai feldolgozások is felfigyeltek a kincsleletek fontos pénztörténeti vonatkozásaira a tatárjáráskori kincsleletek kapcsán. Gedai István a külföldi pénzek magyarországi használatát foglalta össze, és mutatta ki, hogy milyen jelentős az arányuk a 13. században (1969). Különösen fontosnak bizonyultak az úgynevezett frisachi denárok, amelyek kiemelkedően magas arányban szerepelnek az éremleletekben, ugyanakkor az egyre gyarapodó Árpád-kori faluásatások településjelenségeiből hosszú ideig alig kerültek elő ilyenek.

Mindeközben a magyar történettudomány számos, az írott források különböző csoportjaira támaszkodó munkájában vázolta fel az Árpád-kori paraszti népesség társadalmi viszonyait, erősen rétegzett csoportjait. Bolla Ilona (1983) és Szűcs Jenő (1981) mutatta ki, hogy ezen csoportok átalakulásában, átrétegződésében döntő fordulatot hozott a tatárjárás időszaka, és Szűcs szerint a már korábban megindult gazdasági és társadalmi folyamatokat felgyorsította a tatárjárás pusztítása és az azt követő átrendeződés (Szűcs 1993). Mindeközben arra is felfigyelt a kutatás, hogy például a korszak kolostori gazdálkodásában egyfajta struktúraváltozás zajlott le (MAKSAY 1972), amelynek egyik lényeges eleme volt, hogy a különféle szolgáltatásokat mennyiben terményben, illetve mennyiben pénzben kellett leróni, és ez miként befolyásolta a kolostori birtokokon, de akár más birtoktípusokon élő népek társadalmi helyzetét, pénzhasználati gyakorlatát. Ennek nyomán logikusnak látszott, hogy megvizsgáljam, milyen vagyoni helyzet és társadalmi rétegződés rajzolódik ki nem az írott forrásokból, hanem a kincsleletekből (LASZLOVSZKY 1991). Ha egyes személyek, családok elrejtett vagyonaként fogjuk fel ezeket a leleteket, akkor a bennük talált éremszám a felhalmozott vagyon nagyságáról is információt nyújt. Ezt az értelmezést egyértelműen támogatták azok a leletek, ahol ékszerek is voltak kincsekben, amelyek világosan jelezték, hogy egy-egy család vagyonáról lehet szó, és az ékszerek a folyamatos viselés nyomait mutatták. Ebben a tanulmányomban segítségül hívhattam pénztörténeti adatokat is, mert például a Hóman Bálint által összegyűjtött írott források alapján meg lehetett határozni az egyes kincsleletek korabeli vásárlóértékét is.

Mindezek alapján az is egyértelművé vált, hogy a kincsleletek értelmezése egyszerre több irányba is elvezethet. A tatárjárás régészeti megközelítésében egyértelműen fontos szerepet játszanak a kincsek interpretációi (LASZLOVSZKY 2003), de a numizmatika is egyre több szempontot vetett fel ennek kapcsán, ahogy ezt V. Székely György (1994, 2014) majd Tóth Csaba tanulmányai mutatják (TÓTH 2007, 2020; TÓTH & V. SZÉKELY 2016). V. Székely György a magyarországi tatárjárás régészeti emlékeit és az azokhoz kapcsolódó kutatásokat bemutató tanulmánykötetben a tatárjárás és a numizmatika szinte minden fontos kérdését számba vette, felvázolva azokat a lehetőségeket is, amit az éremtani vizsgálatok követhetnek (2014). Ez a kötet ugyanakkor abban a vonatkozásban is áttörést jelentett, hogy megmutatta, mennyi olyan új régészeti lelet és feltárás van, amely közvetlenül a tatárjárás pusztításához kapcsolható (CARMEN MISERABILE). Ezek egyik jellegzetessége, hogy – ellentétben a korábbi temető- vagy településfeltárásokkal, ahol alig kerülnek elő érmek ebből az időszakból – a pusztulás régészeti nyomai sok esetben keltezhetőek jó éremleletekkel is. Az érmek régészeti felbukkanása tehát egy külön problémakört is felvet, amelynek szintén van már monografikus összefoglalása. Vargha Mária (2015) ugyanis a sírleletek, kincsleletek és a településfeltárásokból származó tárgyak komplex összefüggésrendszerét vizsgálta. Ez utóbbi azért is lényeges, mert a korszak legnagyobb közép-európai lelete, az ausztriai Fuchsenhofban talált sokezer érmet és tárgyat tartalmazó kincs is hasonló kérdéseket vet fel (PROKISCH & KÜHTREIBER 2004). Ez utóbbi pontos keltezése is nagymértékben függ a magyarországi veretek kormeghatározásától, annak ellenére, hogy szinte az egész kontinensről származó veretek is előfordulnak benne. Hasonlóképpen a kincsből talált tárgyak is széleskörű elterjedést mutatnak földrajzi értelemben. Ugyanakkor a kincs nem a mongolok közép-európai támadásához kapcsolható, hiszen elrejtése annál későbbre tehető.

Ezeket az új kutatási eredményeket is figyelembe véve, a tatárjáráskori kincsek értelmezése kérdések sorát veti fel, amelyek nem csupán az események, hanem a gazdasági folyamatok kutatása szempontjából is fontosak. Egyrészt felvetik azt a kérdést, hogy miért az adott érmekben, illetve ékszerekben történt a tezaurálás (vagyis a vagyonfelhalmozás és értékmegőrzés). Megállapíthatjuk, hogy mint minden más régészeti korszakban, a kincsképződés a 13. század közepén is nagyon összetett jelenség volt, és ebben az időszakban még további elemek is komplikálják a képet, különösen a pénzverés, a pénzgazdálkodás és a pénzhasználat

sajátos jellegzetességei miatt. Ezeket a szempontokat együtt kezelve, és figyelembe véve a közelmúlt új kutatási eredményeit, a kincsleleteket a következő szempontok alapján érdemes vizsgálni:

– A korszak pénzhasználati rendszere. Hol és milyen szinten használtak bármilyen vert pénzt ebben az időszakban? Mennyire volt általános a pénzforgalom a napi üzletek során, az árukereskedelemben? Ebben a vonatkozásban jelentős különbségek lehetnek az ország különböző részei, de akár településtípusai között is. Felmerült az a kérdés is, hogy a kincsek koncentrációja egy-egy területen, illetve hiánya más régiókban ezzel függene össze, vagyis a pénzhasználat eltérő szintjéből fakadna. Ebben a vonatkozásban különösen Erdély területe érdekes, ahol fejlett pénzgazdálkodásra lehet gondolni például a szász területek gazdasági szerepét vizsgálva, ugyanakkor mindeddig csupán három olyan kincslelettel számolhatunk (Fogaras – Făgăraș, Kercisóra – Streza-Cârțișoara, Székelyudvarhely – Târgu Secuiesc), amelyek a tatárjárás időszákhhoz kapcsolhatóak (LUKÁCS 1999, 152; TÓTH 2007, 83–84). Ez pedig mindenképpen nehezen magyarázható jelenség, mivel az írott források alapján jelentős pusztulással számolhatunk ebben az országrészben is, különösen annak viszonylag fejlett területein.

– A korszak árukereskedelmében a csereeszközök szerepe. Ez ugyanis nem csak érem lehet (akár többféle eredetű és minőségű érmet is beleértve), hanem például tört ezüst is, de akár más értékes tárgy, például hegyikristály, vagy féldrágakő. Nagyon sok kincslelet arra utal, hogy ebben az időszakban a pénz mellett más érték-hordozó tárggyal is számolhatunk akár a napi adásvételek során is, de a vagyonok elrejtésekor mindenképpen. Az ilyen vagyontárgyaknak lehet egy „láthatatlan” rétege is, amelyet csak rendkívüli leletkörülmények között figyelhetünk meg. Ilyenek lehetnek a rendkívüli értékkel bíró (pl. aranyszállal átszőtt) textilek, amelyet ma már egy kincsleletből is ismerünk (Abaújvár, BAKOS et al. 2020), de az ilyen nagyértékű textilekről korabeli írott forrással is rendelkezünk (ZOLNAY 1964). Az ilyen tárgyak jelentőségét szinte meg sem tudjuk becsülni a korabeli árucserre szempontjából. Ugyanilyen fizetőeszköz és kereskedelmi áru volt a só is, amelynek korabeli jelentőségét az írott források is messzemenően alátámasztják (F. ROMHÁNYI 2018). Ez ugyanúgy „láthatatlan” a régészeti emléktanyagban, ezért a regionális következményeit nagyon nehéz feltérképezni.

– Az általános gazdaságtörténeti kutatások arra is rámutattak, hogy a különféle csereeszközök és a vert pénzek ilyenfajta egymás mellett élése nem számít ritkaságnak, és egyes időszakokat különösen jellemez. Az úgynevezett *Geldgewichtswirtschaft*ról (mért pénz gazdaságról) beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy a pénz alapjában véve nem csak leszámolják (kivéve, ha minden, amivel fizetnek, egyértelműen jó minőségű, szinte egyforma pénz), hanem mindenfélével fizetnek. Ez lehet jó pénz (közismert és magas ezüst tartalmú), rossz pénz (gyenge ezüst tartalommal, ilyen lehet akár az országban hivatalos fizető eszköz is), ékszer, tört ezüst és más értékes tárgy is. Ezek közül az ezüst tartalmúakat minőségük szerint számolják, illetve csoportonként lemérik, és ugyanígy mérik az ezüst vagy más nemesfém tartalmú tárgyakat, ékszereket. Ez magyarázza a kincsleletekben található, leginkább törtezüstnek meghatározható tárgyakat.

– Ennek a komplex pénzhasználati formának a bizonyítéka az egyre gyarapodó számú mérleg lelet, amelyeket a kutatás régóta pénzváltó mérlegként értelmez, és amihez súlyleletek is társulnak (TÓTH & V. SZÉKELY 2017). Mindenhol, ahol árucserre történt, szükség volt ezekre a tárgyakra, és egyre gyarapodó példányaik a kincsleletekkel együtt mutatják, hogy milyen lelőhelyek lehettek ennek a csereformának a fontos helyszínei. Nem szükséges feltétlenül csak egyféle társadalmi vagy etnikai csoportra gondolni ezek elterjedését vizsgálva, még akkor sem, ha az írott források adatai felvetik ezt a lehetőséget is.

– Különböző társadalmi csoportok jelenléte a korszakban, akiknek a vagyonfelhalmozási gyakorlata, „tezaurációs stratégiája” jelentős különbségeket mutathat, miközben a felhalmozott vagyon nagysága (pl. az éremkincsben található érmek száma) jelentős vagyoni rétegződést is mutat. A néhány tucatnyi éremből álló együttesektől kezdve a tízezres nagyságrendű, valóban jelentős vagyonokig előfordulnak kincsek a leletek között (LASZLOVSZKY 1991, 49–51).

– Ezek értelmezéséhez azonban további szempontokat is figyelembe kell venni. A korszak tezaurációs rendszere nem egységes, társadalmi és regionális különbségek színezik. Ugyanis nem csak pénzben lehet tezaurálni, hanem földbirtokban, állatban, ékszerben, sóban, ingatlan épületben stb. És ezek nem csupán elvi lehetőségek, hanem konkrét adataink vannak ezekre mind a korszakból. Vagyis hogy valaki miben tartotta a vagyonát, az a helytől is függött, és attól is, hogy milyen egyéni „tezaurációs stratégiát” követett.

– A Magyarországra került számtalan külföldi érem kapcsán mindenképpen érdemes lenne megvizsgálni azt a kérdést, amelyre már korábban is utalt a kutatás, de amelynek részletes elemzése még nem készült el: milyen áruval, termékkel lehetett ellentételezni a rengeteg bekerült jó minőségű ezüstérmét. Lehetséges-e, hogy a magyar állatexport egy korai rétegét bizonyítja a sok ezüstpénz, akár úgy is, hogy ennek alig van lenyomata az írott forrásokban? Ez utóbbi kérdés azért is lehet érdekes, mert ez a kincsleletek térbeli elhelyezkedése kapcsán is figyelembe vehető szempont. Ennek a kérdéskörnek a gazdaságtörténeti áttekintése egy külön tanulmány feladata lehet.

Az eddig felsorolt szempontok inkább a kincsképződésre és annak gazdasági törvényszerűségeire utaltak. A kincsek elrejtésének okai és gyakorlata, valamint a kincsek előkerülési helye azonban további kérdéseket is felvet:

– Az elrejtés folyamatában nagyon sokat jelent az idő faktor (ezzel a nemzetközi irodalom is foglalkozik). Az elrejtés helye és ideje összefügg a veszélyhelyzet jellegével is. Ott és akkor van sok kincs, ahol nincs már elég idő biztonságosan elmenekülni, de van még idő elrejtteni a vagyont. Vagyis az elrejtők tudták, hogy nagy baj van, voltak ismereteik arról, milyen jellegű pusztulással kell szembenézniük (vagy úgy gondolták, hogy tudják), de nem akarták, vagy nem tudták már elhagyni a helyet. Remélték, hogy valahogy meg tudják védeni magukat és túlélnek a támadást. Erre vonatkozóan fontos forrásuk Rogerius leírása Esztergom városának pusztulásáról (NAGY 2003, 150).

– Az elrejtés konkrét helye is összetett kérdéseket vet fel, akár egy kisebb régió belül is. Jelentős részük az adott személy lakhelyének, tartózkodási helyének a közelében lehetett, de nem zárható ki, hogy a menekülés folyamatában került sor az elrejtésre (vö. előző pont), amikor az illető számára kiderült, hogy nem tud biztonságosan tovább menekülni. Ez akár jelentős távolságra is lehet az állandó tartózkodási helytől, vagyis a teauráció eredeti helyétől. Az, hogy jelentős értékkel menekültek emberek, abból is kimutatható, hogy a legyilkolt, épületekben benn pusztult személyek mellett jelentős mennyiségű ékszert, vagy akár érmet találtak (SZ. WILHELM 2014).

– Az eredeti lakóhelytől távol elrejtett kincsek esetében, és egyáltalán a menekülés és támadás vonatkozásában is nagy szerepe volt az úthálózatnak. Ugyanakkor nem ez az egyetlen tényező, amely a pusztulás mértékét, és ezen keresztül a kincsek térbeliségét befolyásolta. Korábban a kutatók gyakran azt gondolták (és ezt számos térképen ábrázolták), hogy a nagy utak mentén volt a legnagyobb a pusztulás, mert ott vonultak a tatár hadak. Vagyis megpróbálták akár a pusztulásra vonatkozó konkrét történeti adatok alapján, akár az ismert és adatolható nagy középkori utak alapján rekonstruálni a tatár seregtestek vonulási útját, és ahhoz kapcsolták egy viszonylag szélesebb sávot, ahol a legnagyobb lehetett a pusztulás. Az elgondolás kétségkívül logikus, de az egyes indikátorok (pl. kincsleletek) nem mindig az így kikövetkeztethető képet mutatják. Vagyis ezt az egyetlen elemet sem szabad kiemelni, mint az egyik alapvető, vagy mint a legjobb magyarázatot. A különböző indikátorok együttes használata például a korábbinál sokkal összetettebb képet eredményezhet, abból a szempontból is, hogy az ország egyes területein mekkora pusztulással számolhatunk (F. ROMHÁNYI & LASZLOVSZKY 2021). Ebben a kincsleletek elterjedése fontos információként szolgál, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy egyes régiókban (pl. Erdély) alig ismerünk ilyen kincsleleteket, noha a tatárok pusztítása jól adatolható az írott források, sőt ma már a gyarapodó régészeti jelenségek alapján is.

Az így elvégzendő vizsgálatok azonban nem csupán azért fontosak, mert ezeken keresztül jobban megérthetjük a tatárjárás összefüggéseit. További vizsgálatokra van ugyanis szükség abban a vonatkozásban is, hogy az új numizmatikai kutatások és a kincsek komplex elemzése miként hat egymásra. Egyrészt a kincsleletek vizsgálata hozzájárult ahhoz, hogy egyes vereteket újrakeltezzünk. Az átkeltezett érmeket most viszont újra össze kell vetni a leletkörülményekkel és leletekkel, hiszen lehetséges, hogy azok kontextusa is újra keltezendő. Ha így van, akkor elképzelhető, hogy újabb jelenségek lesznek összekapcsolhatóak a tatárjárás eseménysorával. A sok új pusztulási lelet (LASZLOVSZKY 2003, 2012; CARMEN MISERABILE) pedig további adatokat szolgáltat a korabeli pénzforgalomról, hiszen az emberek „zsebében” (csizmaszárában) előkerülő pénzek sokkal jobban mutatják a korabeli hétköznapi pénzforgalom szerkezetét, mint a teauráció lenyomataként értelmezhető kincsleletek. Mindez azt is jelenti, hogy biztosabb keltezési fogódzópontokat

kaphatunk azon veretek értelmezésében, amelyeknél a már említett III. illetve IV. Bélához kapcsolás problémája okozza a legnagyobb numizmatikai kérdést. Az itt felsorolt kérdések hosszú sora jól mutatja, hogy az említett új éremkatalógus, és ugyanakkor az egyre gyarapodó tatárjárás kori leletek miként jelentenek fontos kiindulási pontot a korabeli éremverésen messze túlmutató problémák vizsgálatához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakos, G., Sipos, E., Tóth, Cs. & Wolf, M. (2020). Tatárjárás kori kincslelet az abaújházi ispáni várból. *Magyar Régészet* 9/4 (2020 tél) 4, 52–61. <https://doi.org/10.36245/mr.2020.4.3>

Bolla, I. (1983). *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100. Budapest: Akadémiai kiadó.

Buzás, G., Boruzs, K., Merva, Sz. & Tolnai, K. (2017). Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017, 193–235.

Carmen Miserabile = Rosta, Sz. & V. Székely, Gy. (szerk.) (2014). „Carmen miserabile”. *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Kecskemét: Katona József Múzeum.

F. Romhányi, B. (2018). Salt Mining and trade in Hungary before the Mongol Invasion. In: J. Laszlovszky, B. Nagy, P. Szabó & A. Vadas (eds), *The Economy of Medieval Hungary* (pp. 182–204). Leiden: Brill.

F. Romhányi, B. & Laszlovszky, J. (2021). A tatárjárás pusztítása és a magyarországi templomhálózat. *Századok* 155 (2021), 601–630.

Gedai, I. (1969). Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.–13. Jahrhunderten. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1969), 105–148.

Gyöngyössi, M. (2016). *A kincstalálástól az ásatásig. A régészeti feltárási jog története és hatályos szabályozása Magyarországon*. Budapest: Martin Opitz.

Hóman, B. (1916). *Magyar pénztörténet (1000–1325)* Budapest.

Körmendi, T. (2011). A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul* 84 (2011), 73–83.

Körmendi, T. (2012). Még egyszer III. Béla állítólagos címeres denárjáról és brakteátáiról. *Numizmatikai Közlöny* 110–111 (2011/2012), 71–81.

Kulcsár, M. (1992). Néhány megjegyzés az Árpád-kori karikaékszerek viseletének kérdéséhez. Az ún. köpös záródású karikák. *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 22/3 (1992/1995), 249–283.

Laszlovszky, J. (1991). Social stratification and material culture in 10th–14th-century Hungary. In: A. Kubinyi & J. Laszlovszky (Hrsg.), *Alltag und materielle Kultur in mittelalterlichen Ungarn* (pp. 32–67). *Medium Aevum Quotidianum* 22. Krems.

Laszlovszky J. (2003). Tatárjárás és régészet. In: *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (pp. 453–468). Nagy B. (szerk.) Budapest: Osiris.

Laszlovszky József • Éremverés, éremleletek és pénztörténeti folyamatok a tatárjárás idején

Laszlovszky J. (2012). A magyarországi tatárjárás régészeti emlékei – Autópálya-építés és régészeti kutatás. *Magyar Régészet* 1/1 (2012 tavasz), 1–3.

Laszlovszky J. (2021). Visegrád várai és a tatárjárás után kiépített dunai védővonal In: Buzás G. (szerk.), „Visegrád, Visegrád! Hol hajdani fényed?”. *Tanulmányok Szőke Mátyás 80. születésnapjára* (pp. 25–49). Visegrád: Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma.

Lukács, A. (1999). *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII–XVI)*. București: Editura Enciclopedică.

Maksay, F. (1972). Benedekrendi gazdálkodás Tihanyban a XIII–XIV. századi struktúraváltozás idején. *Somogy Megye Múltjából* 3 (1972), 3–11.

Parádi, N. (1963). Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények, XI–XVII. század. *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963), 205–251.

Parádi, N. (1975). Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza–pusztapótharaszti kincslelet. *Folia archeologica* 26 (1975), 119–161.

Prokisch, B. & Kühtreiber, T. (2004). *Der Schatzfund von Fuchsenhof*. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 15. Weitra.

Steininger, H. (1963). *Die münzdatierte Keramik des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Österreich*. Wien.

Sz. Wilhelm, G. (2014). „Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették” – Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában. In: Rosta Sz. & V. Székely Gy. (szerk.), „*Carmen miserabile.*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére* (pp. 81–109). Kecskemét: Katona József Múzeum.

Szűcs, J. (1981). Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyág. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. *Századok* 115 (1981), 3–66, 263–320.

Szűcs, J. (1993). *Az utolsó Árpádok*. História Könyvtár – Monográfiák I. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete.

Nagy, B. (szerk.) (2003). *Tatárjárás*. Nemzet és emlékezet. Budapest: Osiris kiadó.

Tóth, Cs. (2007). A tatárjárás korának pénzekkel keltezett kincsleletei. In: Ritoók Á. & Garam É. (szerk.), *A tatárjárás (1241–1242)* (pp. 79–90). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

Tóth, Cs. & Kiss, J. G. (2018). *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa* II. Budapest: Martin Opitz.

Tóth, Cs. & Kiss, J. G. (2020). *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa* III. Budapest: Martin Opitz.

Tóth, Cs., Kiss, J. G. & Fekete, A. (2018). *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa* I. Budapest: Martin Opitz.

Tóth, Cs. & V. Székely, Gy. (2016). Pénzleletek a középkori Magyarországon (1000–1437/1440). In: Weisz B. (szerk.), *Pénz, posztó, piac* (pp. 149–165). Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Laszlovszky József • Éremverés, éremleletek és pénztörténeti folyamatok a tatárjárás idején

Tóth, Cs. & V. Székely, Gy. (2017). Régészeti adatok az Árpád-kori mérlegsúlyok csoportosításához. In: Kádas T. & Weisz B. (szerk.), *Hatalom, adó, jog* (pp. 155–180). Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

V. Székely, Gy. (1994). Megjegyzések a késő árpád-kori éremleleteink keltezéséhez. In: Nagy Á. (szerk.), *A numizmatika és a társadalomtudományok* (pp. 115–124). Szeged.

V. Székely, Gy. (2014). Tatárjárás és numizmatika. Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai. In: Rosta Sz. & V. Székely Gy. (szerk.), „*Carmen miserabile.*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére* (pp. 331–344). Kecskemét: Katona József Múzeum.

Vargha, M. (2015). *Hoards, Grave Goods, Jewellery. Objects in Hoards and in Burial Contexts during the Mongol Invasion of Central-Eastern Europe*. Oxford: Archaeopress.

Visky, K. (1982). Kincs és kincstalálás. *Jogtudományi Közlöny* 37/2 (1982), 125–129.

Zolnay, L. (1964). István ifjabb király számadása 1264-ből. *Budapest Régiségei* 21 (1964), 79–114.